

KAPITTEL 7 Til hvem det måtte angå

«The world may be viewed as a myriad of To
Whom It May Concern messages»

Norbert Wiener¹

=

«I de to dagene som gikk mellom denne samtalen og Nikolais besøk, hadde Maria ikke tanke for annet enn hvorledes hun skulle motta ham. Først besluttet hun at hun ikke ville vise seg i salongen når han kom, fordi det ikke passet seg å motta gjester i dyp sorg. Men så sa hun til seg selv at det ville være uhøflig mot en mann som hadde gjort så meget for henne. Hun bestemte seg altså for å ta imot ham, og så gav hun seg til å spekulere på hva han ville komme til å si og hva hun skulle svare; men hun var ikke fornøyet med sine replikker - de ble enten for kjølige, eller altfor hjertelige. Mest av alt fryktet hun dog at hun skulle bli forvirret og røpe seg i hans nærvær.»

Rett etterpå ankommer Nikolai:

«Hennes ansikt var som forklaret. For første gang avspeilet hennes rike, åndelige liv seg i hennes ytre. De mange års indre arbeid, hennes strenghet mot seg selv, hennes lidelser, hennes streben, hennes selvoppofrelse - alt dette lyste nu frem i de strålende øynene, det varme smilet, i hvert trekk i det edle ansikt. Rostov leste alt dette i hennes ansikt, like så tydelig som om noen hadde fortalt ham hele hennes liv. Han følte at den unge kvinne som stod foran ham, var anderledes og bedre enn alle han hittil hadde møtt, og fremfor alt - bedre enn han selv.»²

Leo Tolstoj er blant verdenslitteraturens flotteste personskildrere. Når han her beskriver det første møtet mellom to av de mange sterke personene som befolker verket *Krig og fred*, røper han en dyp innsikt i det spekter av signaler som utspiller seg mellom mennesker. En mengde kommunikasjon beredes og foregår i forberedelsene til et blussende romantisk møte. Men ser vi nærmere etter, oppdager vi en meget interessant ting: Det sies jo ingen ting! Tolstoj, selv

1. Watzlawick, P.: *How Real is Real?*, Vintage Books, New York 1977.

2. Alle sitatene i dette kapitlet er fra: Tolstoj, L.: *Krig og fred*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1968.

språkets mester, har forstått at mye av den viktigste kommunikasjonen mellom mennesker er språkløs.

Guinness' Rekordbok har registrert verdens korteste korrespondanse: Da forfatteren Victor Hugo i 1862 hadde avsluttet sin store roman *Les Misérables* dro han på ferie. Han var naturlig nok nysgjerrig på hvordan boken ville bli mottatt, så han sendte følgende brev til forleggeren: «?». Svaret kom tilbake like kontant: «!». Så presist og kortfattet er det altså mulig å kommunisere. Så mye informasjon er det mulig å presse inn i to små tegn, forståelig for både avsender og mottager.

Hva er kommunikasjon? Hva slags definisjon skal kunne dekke alle de former for gjensidige samhandlinger som disse situasjonene eksemplifiserer? Kommunikasjon er åpenbart noe mer enn språk. Svært mye av vår kommunikasjon foregår riktignok via språket, denne underlige oppfinnelsen som gjør oss i stand til å fjerne oss fra tid og sted. Men også det å ikke si noe er tydeligvis kommunikasjon. Alt som i en bestemt situasjon kan gi et signal fra en person til en annen, må kunne regnes som kommunikasjon. Og det er akkurat så vid vår definisjon av kommunikasjon må bli: All form for samhandling er kommunikasjon. Alt en gjør (inkludert å ikke gjøre noe) i forhold til en annen må regnes som kommunikasjon.

Noe overraskende er en følge av denne tankerekken at det er like umulig å tenke seg muligheten av å ikke kommunisere i en samhandling som det går an å tenke seg at det er mulig å ikke gjøre noe. I en relasjon mellom to mennesker er det umulig ikke å kommunisere. Med denne definisjonen knyttes kommunikasjon og atferd tett sammen. Men de er ikke identiske. Kommunikasjon er en underklasse av atferd. Kommunikasjon er interaktiv atferd. For å forstå kommunikasjon er det altså ikke nok å betrakte et stykke atferd isolert. Det er sammenhengen som gjør det mulig å forstå handlingen som kommunikasjon. Tenk deg at du nettopp har hatt en krangel med samboeren. Nå står dere på badet og gjør dere klar til å legge dere. Samboeren er ikke helt ferdig med krangelen, og slynger ut en siste anklage. Du svarer med å fortsette å børste tennene og nistirre inn i speilet. Din stillhet forteller henne alt. Dere forstår hverandre utmerket, selv om dere ikke har det spesielt hyggelig.

Der dere står i tannpussituasjonen, er det relativt uviktig hvilke ord samboeren valgte i sine beskyldninger. «Du tar aldri oppvasken!» og «Jeg tok oppvasken, som vanlig!» har helt forskjellig syntaks, men meningsinnholdet er omtrent det samme. Og meningen er selvsagt viktig. Men enda mer interessant for vårt formål er det å se hvilken effekt det har på deg. Ditt svar er å pusse tennene. Betraktet utenfra er det jo en litt underlig reaksjon, dette. Du står der og pusser tennene, glør inn i speilet og har tilsynelatende ikke hørt det som ble sagt.

Er du døv? Har hun for vane å snakke med seg selv, slik at du ikke forventes å svare? Er tannpussen så viktig for deg at alt annet må vike?

Dette er hypoteser om din atferd som først kan vurderes når sammenhengen er kjent. Sett i sammenheng med en forutgående krangel blir din atferd forståelig, i det minste for dem som behersker de kulturelle spilleregler i samfunnet og mellom de to på badet. Å pusse tennene formidler ikke i seg selv noe til andre, annet enn at tannpuss er en måte å unngå hull i tennene på. Først når en ser tannpussingen som en taus avvisning av en annen, blir en klar over det budskap som ligger i den energiske rengjøringen av tannemaljen. Da betrakter man den totale sammenheng som handlingen skjer i. Det er rammen rundt handlingen som definerer det kommunikative innhold, ikke elementene i seg selv. Det som danner rammen er en relasjon mellom to eller flere mennesker, de felles berøringspunkter mellom deres verdensbilder. Rammen, relasjonen er det vesentligste elementet i en kommunikasjonsprosess.

Dette kalles gjerne det pragmatiske³ aspektet ved kommunikasjon. Vårt interesseområde er de gjensidige konsekvenser kommunikasjon har i en sender-mottager-relasjon. Vi er opptatt av forholdet mellom mennesker som kommuniserer, ikke de tekniske sidene ved kommunikasjonsprosessen. Dette gjør jo kommunikasjonsprosessen uendelig mye mer komplisert. Det er alt det som har skjedd inne i hodet forut for selve handlingen i forhold til den andre, som blir avgjørende for hva som blir kommunisert. Og det som rører seg inne i hodet på mottageren, avgjør hvordan det blir forstått. En kommunikativ handling er et sluttresultat av en informasjonskondenserende prosess. Enhver handling i forhold til andre er foranlediget av en intens indre aktivitet. Det som skal formidles, må baseres på hva personen har oppfattet om den andre. Det må altså vurderes i forhold til det kosmos som finnes inne i hodet på avsender, og det kosmos som antas å befinne seg inne i hodet på mottager. Kommunikasjon blir slik sett en utveksling av verdensbilder. Kommunikasjon er å presentere sitt verdensbilde til andre, i håp om at mottageren skal dele nok av dette verdensbildet til å forstå. Kommunikasjon er å dele sine konstruksjoner med andre.

Dette høres nesten umulig ut. Å forstå hverandre krever kunnskap om sin egen og mottagers felles virkelighet, både i nåtid og fortid. Når vi leser utdraget fra Tolstoj ser vi et eksempel på en vellykket kommunikasjonsprosess. Hele Marias liv står å lese i hennes ansikt, for den som kan lese det. Og Nikolai er en utmerket leser, han mottar signalene nøyaktig slik hun vil formidle dem, men er ute av stand til å forme med ord. Det korte møtet mellom disse to mennes-

3. Teorien som presenteres i dette kapitlet bygger i stor grad på: Watzlawick, P., Bavelas, J.B. & Jackson, D.D.: *Pragmatics of Human Communication*. W.W. Norton & Co, New York 1967.

kene beskrives som en intens informasjonsoverføring, med en umåtelig mengde meningsbærende elementer fraktet fra hennes sinn til hans. En annen mulig definisjon på kommunikasjon kunne faktisk være: Å anslå beslektede tilstander i hverandres sinn.⁴

Hvis de to «verdensbildene» inne i hodene på avsender og mottager ligner hverandre tilstrekkelig, oppnås altså noe vi kan kalle forståelse. En slik forståelse er vanskelig å oppnå bare med ord, nettopp fordi det er noe mer enn språklig mening som skal formidles. Alle som har vært forelsket vet hvor utilstrekkelige fraser som «Jeg er glad i deg» er, og hvor mye mer som formidles med et blikk, et kjærtegn, et kyss. Og fremfor alt, ordene «Jeg er glad i deg» er totalt verdiløse, ja mot sin hensikt om de ikke ledsages av et kroppsspråk som understreker og bekrefter det leppene sier. I tillegg til ordene «Jeg elsker deg» må det utveksles informasjon om alt som ligger bakenfor ordene, om den rammen som dette skal forstås innenfor. Her blir ordene utilstrekkelige. Maria «snakker» til Nikolai, ikke med ord, men med ansiktsuttrykket. Tenk på de ulike meningene et så tilsynelatende entydig uttrykk som «Jeg elsker deg» kan ha, ut fra om det sies mellom to mennesker som stirrer hverandre ømt inn i øynene, eller av en irritert bilist som løfter fingeren i været til en parkeringsvakt. Et hvert innhold i en setning forblir mangetydig inntil det er klart hvordan det sies, av hvem i hvilken situasjon. Vi må vite noe om relasjonen mellom de kommuniserende for å kunne forstå det sagte. Relasjonen danner rammen som klassifiserer innholdet og plasserer det i sin rette sammenheng.

Vi har alt flere ganger understreket at Tolstoj beskriver relasjonene mellom mennesker uten at han lar dem utveksle så mye språklig informasjon. Med moderne begreper kan vi si at Den Store Russiske Forteller beskriver den analoge kommunikasjon mer enn den digitale.

Vi er vant til å assosiere ordene digital og analog med data- og musikkverden. Når noe sies å være digitalisert tenker vi oss at det er gjort om til data, til ettall og nuller, av og på. Analogt er noe vi forbinder med de gamle LP-platene som registrerte og avbildet musikken slik den var. Går vi til roten av ordene, finner vi at digital rett og slett betyr siffer (igjen avledet av å telle med fingrene). Å digitalisere vil si å tallfeste, eller med et mer populært begrep, å kode. Analog betyr å reproducere, å gjenskape noe på en tilsvarende måte. På CD-en er lyd-signalene gjort om til tallkoder, mens de på LP-platen inneholder en fysisk reproduksjon av de faktiske lydsvingningene som utgjør musikken.

Også kommunikasjon kan representeres digitalt og analogt. Når vi skal beskrive objekter i omverden for hverandre, kan det gjøres på to måter. Vi kan

beskrive dem på en analog måte, ved å gjengi objektet, for eksempel som et bilde, en tegning eller med illustrerende håndbevegelser. Men vi kan også beskrive det ved å sette ord på det. Når vi navngir objekter, har vi digitalisert dem. Ordet «ball» erstatter alle tegninger og malende armbevegelser vi kan komme opp med. Mennesket, som er det eneste dyret som benytter digital kommunikasjon, har her et formidabelt verktøy å kommunisere med. I motsetning til dyrene kan vi frigjøre oss fra det kroppslige her og nå i kommunikasjonen. Digital kommunikasjon er velsignet presis, anvendelig, kompleks og abstrakt. Uten ordet hadde vi vært historieløse. I begynnelsen var Ordet, en understreking av hva som fremfor alt gjør mennesket til menneske.

Språket har imidlertid likevel sine klare begrensninger. Ord er gode til å beskrive objekter og til å knytte forbindelser over tid og rom. Men de er utilstrekkelige til å uttrykke det fine samspillet som finner sted mellom mennesker. I all kommunikasjon vil det være informasjon om mening, et budskap. Kommunikasjon har alltid et innhold. Samtidig må innholdet formidles i en sammenheng. Uansett om det dreier seg om et brev, en telefonsamtale eller en meningsutveksling over bordet, vil forholdet mellom avsender og mottaker formidles sammen med selve budskapet. I et brev er denne relasjonelle informasjonen redusert til selve brevet. Siden det ikke finnes fysisk nærvær, må relasjonen formidles gjennom ordvalg, skrift og brevtype. Et håndskrevet personlig brev setter en annen ramme rundt et budskap enn det samme budskap maskinskrevet formidlet på offisielt brevpapir. Med telefonen kan vi benytte stemmeleie og talehastighet som indikasjon på hvordan budskapet skal oppfattes. I mangel av øyekontakt begrenses mulighetene til å signalisere rammen rundt et budskap, men det er umulig å ikke signalisere noe. Det er like umulig å la være å ramme inn kommunikasjonen som det er umulig å kommunisere. Det er en viktig forskjell mellom den kommunikasjon som utgjør selve budskapet og den kommunikasjon som informerer om avsenderens relasjon til mottageren. Innholdselementet er vi eksperter i å uttrykke digitalt. Språket er presist. Det kan rendyrkes, gjøres til gjenstand for strenge grammatikalske regler. Vi kan lage et lovverk for språkbruk.

Relasjonsdefinering må vi stort sett overlate til analog kommunikasjon. Og analog kommunikasjon er ordløs. Det er valg av brevpapir, hevede øyenbryn, stemmeleie, armbevegelser og kroppsholdning. Det er fnising. Det er tannpuss. Det er taushet. Det er alt det som forteller det ordene alene ikke kan formidle. Dyrene, som jo er avhengig av analog kommunikasjon, er meget dyktige på relasjonsdefinering. For å bruke et eksempel fra Gregory Bateson:⁵ Når du åpner kjøleskapet og katten kommer bort til deg, stryker seg mot beina dine og mjauer, da er det nok mulig «mjau» betyr «Jeg vil ha melk» på katte-

4. Nørretranders, T.: *Merk verden. En beretning om bevissthet*. Cappelen, Oslo 1992.

5. Bateson, G.: *A Theory of Play and Fantasy*. Psychiatric Research Reports, 2: s 39-51, 1955.

språket, men det analoge budskapet som atferden formidler er «Vær mammaen min». Den spesifiserer altså et bestemt forhold mellom dere.

For å oppsummere: All kommunikasjon har et innholdselement og et relasjonsdefinerende element. Den siste rammer inn den første, den klassifiserer den. Innhold vil som regel formidles digitalt, relasjonen analogt. Og fordi vi er et dyr som har gjort oss avhengige av den digitale kommunikasjonen, har vi så alt for lett for å overse den analoge. Den digitale kommunikasjonen er tilsynelatende så vidunderlig presis, den analoge så mangetydig, vag. Det er imidlertid særlig gjennom den analoge kommunikasjonen vi avslører våre konstruksjoner.

≠

«Julie hadde nå lenge ventet på at hennes melankolske tilbeder skulle erklære seg, og hun var rede til å gi ham sitt ja. Men Boris følte rent ut en slags avsky for henne, både for hennes giftelyst og hennes grenseløse jåleri. Dessuten hadde også han bevart et håp om å møte den virkelige kjærlighet, og det falt alltid hårdt å skulle la det fare for alltid. Og derfor betenkte og betenkte han seg. ... Men nu utløp snart hans permisjon. Han oppholdt seg hos Karagins dagen lang, og hver dag når han gikk derfra sa han til seg selv: I morgen må jeg fri. Men når morgendagen kom og han igjen satt sammen med Julie og så hennes røde, altfor pudrete ansikt, hennes fuktige, smektende øyne og hennes uhyre forventningsfulle mine, kunne han ikke få seg til å uttale det avgjørende ord. Julie så hans ubestemthet, og undertiden kunne den tanke falle henne inn at hun virket frastøtende på ham, men hennes kvinnelige innbilskehet fikk snart overtaket, og hun sa til seg selv at det var hans kjærlighet som gjorde ham unnselig. Ikke desto mindre begynte hennes tungsindighet litt etter litt å gå over til irritasjon, og kort før Boris skulle reise, skiftet hun plutselig taktikk. Hele hennes melankoli var med ett som strøket av henne, og hun begynte en livlig flørt med Anatole Kuragin, som nylig var kommet til Moskva og daglig besøkte Karagins.»

Følelser er vanskelige, og å kommunisere om dem er dobbelt vanskelig. For mens det første sitatet fra *Krig og fred* handlet om to personer som tilsynelatende fullkomment utvekslet relasjonell informasjon, er dette siste sitatet eksempel på en kommunikasjonsprosess som ikke går helt knirkefritt. Heller ikke her sies det nødvendigvis så mye, det avgjørende er det som skjer inne i hodene på hver av de to nølende ekteskapskandidatene. Begge tolker den an-

dres atferd og gjør sine utspill (eller manglende sådanne) ut fra hva den ene tror om den andre. Igjen er det en situasjon som tør være kjent for de fleste av oss. Det er et grunnleggende trekk ved all kommunikasjon: Hva vi tenker og gjør i en bestemt situasjon avhenger av hvordan vi oppfatter situasjonen.

Vi sa ovenfor at kommunikasjonsprosessen kan ses som en utveksling av verdensbilder. Da er det viktig at hver av aktørene forstår den andres verdensbilde. Dette er imidlertid langt fra alltid tilfelle. Vår forståelse av andre bygger på den kunnskap vi har om vårt eget verdensbilde. Vi tolker alt ut fra hvordan det ser ut på vår side av gjerdet. Vi betrakter ikke verden utenfra, men innenfra. Dette kalles punktuering, og det er en sentral del av enhver kommunikasjonsprosess. Punktuering er den måten hvert individ organiserer verden rundt seg for å forstå den. Denne forståelsen er ikke basert på verden slik den er, men på verden slik den er for meg. I en kommunikasjonsprosess foregår det jo en kontinuerlig utveksling av informasjon. Hver gang en av partene sender av gårde en informasjonspakke til den andre, danner denne et utgangspunkt for mottakers neste pakke tilbake. Sett utenfra kan vi gjerne si at hvert utsagn fra den ene til den andre i sekvensen mellom Julie og Boris forårsaker den neste. Men da brukes årsaksbegrepet forsiktig, slik vi så i kapittel 4. Vi snakker om lokale årsaksforhold, hvor hvert utsagn tydelig kan ses som del av en lang informasjonsutvekslingsstrøm. Men inne i hodene på Julie og Boris ser det annerledes ut. Han nøler med å fri til henne fordi hun er så jålete tungsindig, og fordi han ser på et ekteskap kun som et forretningsanliggende. Hun tror han er nølende fordi han er så forelsket, og vil hjelpe ham ved å flørte med en annen. De punktuerer det som skjer ut fra sine verdensbilder, og selv om det er nok forståelse til at kommunikasjonsprosessen kan fortsette, har de tydelig forskjellig oppfatning og hensikt med kommunikasjonen.

Den nye vendingen i hendelsene mellom Boris og Julie utløser en ny handlingssekvens:

«Han kjørte straks bort til Karagins, fast besluttet på å fri. Julie møtte ham med et glad og fornøyet ansikt, fortalte smilende hvor morsomt hun hadde hatt det på ballet aftenen i forveien og spurte i en lett og likegyldig tone når han skulle reise.

Skjønt Boris hadde tenkt å slå an de ømme strenger, ble han så irritert over denne mottagelse at han i en spydig tone begynte å tale om kvinners ubeståndighet og om hvor lett de kan gå over fra sorg til glede.... Julie svarte meget støtt at det var ganske sant, kvinner trenger avveksling - enhver ville bli lut lei av evig og alltid det samme.

«I så tilfelle ville jeg råde Dem til...» begynte Boris, og hadde allerede en ny spydighet på rede hånd, men så kom han til å huske på at gikk han for vidt,

kunne det lett koste ham frukten av alt hans strev, og så ville han ikke nå sitt mål, hvilket ennå ikke var hendt ham.

Han stanset brått midt i sin tale, slo øynene ned for å slippe å se hennes røde ansikt, hvor nu både ergrelse og tvilrådighet stod å lese, og sa: «Forresten er jeg slett ikke kommet for å kjele med Dem. Tvert imot...»

Han så på henne for å forvise seg om at han kunne fortsette. Hennes ergerlige uttrykk var med ett forsvunnet, hun stod som på glør av utålmodighet og slukte ham med øynene. «Jeg kan vel alltid innrette det slik at jeg ser henne minst mulig», tenkte Boris. «Nu er det ingen vei tilbake, har en sagt a, får en også si b.» Han skjøt hjertet opp i livet, ble blussende rød og sa:

«De kjenner mine følelser for Dem...» Det var ikke nødvendig å si mere, Julies ansikt strålte av triumf og selvtilfredshet, men hun lot ikke desto mindre frieren si alt som hører til ved slike anledninger - at han elsket henne og at han aldri hadde elsket en kvinne slik som henne. Hun syntes at såpass kunne hun billigvis forlange som vederlag for sine godser i Penza og Nizhnij, og hun fikk den skyldige tributt.»

Denne gang sies det faktisk ganske mye. Men igjen er det slik at det som sies i liten grad reflekterer det som foregår inne i hodene deres. Viktigere enda er det at hver av partenes forståelse av situasjonen fører dem ut i en hengemyr hvor lite blir avklart annet enn den forsåvidt viktige begivenhet at en forlovelse inngås. Ordene sørger for at formalitetene rundt deres forhold blir brakt i en slags orden, mens det egentlige forhold dem imellom er uavklart, med nokså forskjellige forståelsesrammer hos partene. Vi kan se for oss hvordan kommunikasjonen dem imellom vil fortsette: Han mutt og unnvikende fordi hun oppfører seg så jålete, hun støtt vekslende mellom melankoli og koketteri fordi han viser sin kjærlighet på en så klønede måte. Begge får gang på gang bekreftet sine antagelser om den annen part. Ingen fristes til å endre den underlige «balansen» som har oppstått. I dette siste utdraget ser vi dermed hvordan deres ulike punktueringer organiserer kommunikasjonen dem imellom.

I en relasjon vil det nettopp være slik at forståelsen av en gitt kommunikasjonssekvens avhenger av ens punktuering. Jeppe drikker fordi Mor Nille kjefter, Mor Nille kjefter fordi Jeppe drikker. Kommunikasjon er en tvetydig prosess som i stor grad utveksles mellom linjene, og hvor hver av partene bruker sitt verdensbilde, sin konstruksjon for å forstå den andre. Av og til går det bra, slik vi så det mellom Nikolai og Maria. Men vel så ofte slår det feil. De to verdensbildene er ulike, og man oppfatter ikke hverandres punktueringer. Slik er mange kommunikasjonsprosesser. Partene i en kommunikasjonsprosess vil aldri fullt ut dele hverandres verdensbilder. Dette skyldes at verdensbildet er knyttet til hvert individs unike utviklingshistorie. Men det skyldes også at hvert individ vil ha seg selv som senter for betraktning av verden utenfor.

«På mannssiden av bordet ble samtalen stadig livligere og livligere. Oberst Schubert fortalte at krigen ganske riktig var erklært - han hadde selv sett det eksemplar av manifestet som skulle tilstilles øverstkommanderende general.

«Men hva i himmelens hellige navn skal vi føre krig med Bonaparte etter?» sa Sjisjin. «Han har allerede gitt Østerrike en på snuten, og jeg er redd at nu kommer turen til oss.»

Obersten, en høy, svær, blodfull mann, tysker av fødsel, men i øvrig gammel russisk soldat og patriot, ble høyst fornærmet over disse ord.

«De kan være sikker på, min herre, at keiseren vet hva han gjør,» sa han på gebrokkent russisk. «Han sier også i sitt manifest at han ikke kan se likegyldig på de farer som truer Russland, og - jeg skal fortelle Dem nøyaktig hva det står. Hensynet til vårt rikets sikkerhet og verdighet og de forpliktelser vi har mot våre allierte nøder oss til å sende en del av våre tropper over grensen, idet vi stadig kun har ett mål for øye - nemlig å skape fred i Europa på et varig grunnlag,» siterte han med den gamle embedsmanns sikre hukommelse for offisielle skrivelser.

«Se, dette er grunnen, høystærede,» sa han og styrket seg på et glass vin etter den lange tale, samtidig som han så seg rundt etter bifall.

«Den som vil rake kastanjene av ilden for andre, kan lett brenne seg,» sa Sjisjin med sitt spotske smil. «Det skulle vi legge oss på sinne. Om det så var Suvorov, gav franskmennene ham bank. Og hvor finner vi Suvorovs make nu for tiden, om det er tillatt å spørre?»

Her taler en gammel hedersmann om sin leder. Lojalt støtter han den patriotiske linjen. Andre ser nok mer pragmatisk på den forestående feiden med Napoleon. Men hvordan benyttes nå språket her? Er det Napoleon som skal gi Russland en på snuten, eller er det Russland som skal skape fred i Europa på et varig grunnlag? En krig er ikke en krig. Det er ikke bare avhengig av øynene som ser. Det er også avhengig av hvordan det sies!

Vi har hittil snakket om kommunikasjon som om det gjaldt å oppnå forståelse. Vi presenterer biter av verdensbilder for hverandre, og håper den andre har et verdensbilde som er likt nok til å forstå det vi vil formidle. Men i dette eksemplet ser vi at kommunikasjonen brukes aktivt for å forme den andres verdensbilde i sitt eget. Sjisjin snakker om å føre krig mot Bonaparte. Oberst Schubert omtaler samme begivenhet som å sende tropper over grensen for å skape fred i Europa. Den som er nølende til å gå i krig, har kanskje lettere for å delta i en fredsbevarende styrke. Derfor er det viktig å presentere poenget slik at andre ser det med dine øyne. Her ser vi demonstrert enda et viktig poeng ved kommunikasjon: Hvis punktuering organiserer kommunikasjonssekvenser, og vår

forståelse av verden avgjør hvordan vi punktuerer, da vil det å påvirke andres punktueringer påvirke deres verdensbilder! Hvis Jeppe kan få Mor Nille med på at han drikker bare fordi hun kjefter, da er det jo hun som tar feil. Hun må justere sitt verdensbilde. Den notorisk tvetydige kommunikasjonsprosessen er en glimrende arena for å påvirke andres forståelse av verden uten å klargjøre at man gjør det. Vår digitale kommunikasjon gir oss anledning til å omtale samme sak på flere måter. Vi velger da selvsagt en form som stemmer med vår forståelse av verden, vårt kosmos.

All kommunikasjon er et spørsmål om valg av form. Avsender velger hvordan han vil forme sitt budskap, og mottaker velger hvordan han vil tolke det. Valgene avgjøres i stor grad av de konstruksjoner avsender og mottager bærer rundt på. Og gjennom disse valgene (være seg bevisst eller ubevisst) kan en vektlegge svært ulike aspekter ved et bestemt innhold. Avsender velger blant alternativer som vil sette premisser for hvordan det oppfattes. Gjennom språket er det mulig eksplisitt å gi uttrykk for uenighet. Men det er også mulig å signalisere uenighet, avvisning, overlegenhet uten å si det rett ut. Da brukes selve språket som påvirker. Det er ikke først og fremst snakk om manipulering. Det er rett og slett slik at vi gjerne vil at alle skal dele vårt verdensbilde. Vårt kosmos bestemmer hva vi mener om en begivenhet. Og vår mening danner utgangspunkt for hvordan vi vil omtale det overfor andre. Denne ganske skjulte formen for påvirkning er en viktig konsekvens av språkets fleksibilitet. Språket er aldri nøytralt. En ting kan sies på mange måter. Det er jo derfor vi har ordbøker, og særlig synonymordbøker.

La oss se litt nærmere på språkets egenskaper. Ved siden av ordenes faktiske referanse, har ord alltid et assosiativt og et følelsesmessig element. For en avsender er det mulig å spille på de ulike elementene alt etter hva han ønsker å oppnå. Ordet krig har en faktisk referanse som vi kan finne i en ordbok. Men vi har alle våre individuelle assosiasjoner knyttet til ordet. Noen har levd så lenge at de opplevde den andre verdenskrigen. For dem vekker dette lille ordet et vell av minner. Det vekker selvsagt også et vell av følelser. Både assosiasjonene og følelsene vil være ganske annerledes hos en som lettest forbinder ordet med krigen om kundene i jobbsammenheng. Mange ord har evne til å vekke ganske like assosiasjoner hos folk. Reklameannonsører vet å spille på dette. For dem er ordets referanse underordnet, mens de rette assosiasjoner og følelser vil avgjøre reklamens suksess. Og for de som utformer forsiden i tabloidavisene finnes det klare oppfatninger av hvilke ord som vil vekke assosiasjoner og følelser som vil øke sannsynligheten for at avisen vil bli kjøpt. Ikke overraskende ligger ordet «sex» svært godt an.

Ettersom kommunikasjonens natur fremfor alt er å påvirke andre, er vi alle med på å forme hverandres verdensbilder. Og denne skaperprosessen kan skje

med større eller mindre trykk. På vår tenkte øde øy hadde Robinson i Daniel Defoes versjon noen åpenbare fordeler fremfor Fredag. Han var den som i kraft av sin posisjon skapte de sosiale realiteter. Robinson behersket det språket som ble felles, Fredag måtte akseptere Robinsons språk. De tenkte etterkommere på vår øde øy ville utvilsomt ha sosiale verdensbilder som mer skyldtes Robinson enn Fredag. Mange ledere opplever noe av det samme: De er sentrale aktører i å skape bedriftens kultur. Ledere er i en rolle som kulturformere hele tiden. Mye av det de gjør er slett ikke «å lede» eller «å ta beslutninger», men å skape og opprettholde sosiale realiteter. Det er blant annet derfor vi i et senere kapittel kaller lederne for konstruksjonsbærere. Tolstojs oberst har åpenbart slukt keiserens verdensbilde. «Du kan være sikker på, min herre, at keiseren vet hva han gjør» sier han, og siterer nøyaktig keiserens språkbruk. Han har lojalt gjort keiserens ord til sine, og dermed også keiserens konstruksjoner.

>

«Den dag da hennes bror og svigerinne skulle komme, gikk fyrstinne Maria til fastsatt tid inn i forværelset for å gjøre sitt sedvanlige morgenbesøk hos faren. Hun hadde som alltid hjertet i halsen, og hun korset seg og bad til Gud om at det nu bare måtte gå godt.... Den gamle tjener som satt i forværelset, reiste seg og meldte hviskende at fyrsten ventet henne. Fyrstinnen hørte den regelmessige lyd av dreiebenken idet hun langsomt og forsiktig gikk inn. Hun ble stående og nøle ved døren. Fyrsten så et øyeblikk opp fra dreiebenken og fortsatte så sitt arbeide.

Det svære kabinettet var fullt av ting som det øyensynlig stadig gjaldt å ha ved hånden. På det store arbeidsbord lå der plansjer og stabler av bøker, i de høye bokskap stod nøklene i døren, på skrivepulten lå et åpent hefte og på dreiebenken forskjellig slags verktøy. Gulvet fløt med høvelspån. Kort sagt, alt her inne fortalte om en mangesidig og uavbrutt virksomhet. Fyrsten trådte pedalen med slik kraft og hans magre, senete hånd hadde et så fast grep på emne og verktøy at det var lett å se at han ennå var en mann i full vigør. Da han hadde arbeidet ennå en stund, gikk han hen til bordet, kalte datteren til seg og bød henne sitt ubarberte, bustete kinn til kyss. Han betraktet henne med et blikk som var strengt og ømt på en gang, og sa: «Hvordan står det til?... Bra! Nå, sett deg!» Han tok geometriheftet som han hadde skrevet med egen hånd, og skjøv med foten en lenestol hen til bordet. «Lekse til i morgen,» sa han og satte med neglen merke ved en ny paragraf i heftet.»

I forrige avsnitt beskrev vi hvordan det er mulig å benytte språket til å påvirke andre, til å skape sosiale realiteter som definerer hvordan vi tenker. Som vi ser av dette siste sitatet fra Tolstoj, er det ikke nødvendigvis slik at de som har makt bruker språket. Å få noen til å benytte ens egen språkbruk er vel og bra. Men for virkelig å få understreket sin maktposisjon overfor en annen, er det effektivt å benytte seg av analoge teknikker. Berit Ås⁶ har beskrevet hva hun kaller hersketeknikker. Dette er teknikker grupper med makt kan benytte overfor personer eller grupper de ønsker å holde unna makten. Ås skriver særlig om disse teknikkene i forhold til kvinneundertrykking, men de er slett ikke begrenset til kjønnskamparenaen. Hersketeknikkene inneholder først og fremst relasjonell informasjon, slik at de kanskje er aller mest effektive når nonverbale kommunikasjonsformer benyttes.

En av hersketeknikkene kaller hun usynliggjøring. Dette vil si å overse eller overhøre den andre part, eller rett og slett «glemme» ham eller henne. Perseptuelt kan vi si at vesentlige trekk ved den som undertrykkes ikke blir gjenstand for bevissthet, det selekteres bort. Dette er et viktig moment, fordi det forteller at heller ikke hersketeknikkene trenger være bevisste strategier for å holde andre nede. Også hersketeknikkene kan være utslag av en sosialt skapt virkelighet. I en kultur hvor kvinner skal tie i forsamlingen, vil kvinner fort bli oversett som mulige bidragsyttere i en debatt. Vi får kulturelt betingede hersketeknikker. Men like selvsagt kan teknikken benyttes som en bevisst strategi, som når en deltager i en diskusjon konsekvent og med overlegg blir overhørt. Usynliggjøring får også språklige understrekninger, som for eksempel bruken av endingen -mann i alle mulige stillingsbetegnelser. Dette skjuler at de faktisk kan bekles av kvinner. Fyrsten hos Tolstoj benytter elegant usynliggjøring overfor sin datter. Han «så et øyeblikk opp fra dreiebenken og fortsatte så sitt arbeide.» For Maria er det altså som om hun ikke er til stede. Signalet han formidler er utvetydig: «Min tid er viktigere enn din. Jeg har makt til å definere når ting skal skje her.»

Det finnes mange former for hersketeknikker. Felles for dem er at de understreker maktposisjoner på en indirekte måte. Det gjør dem vanskelige å kritisere eller konfrontere.

?

Kommunikasjon kan benyttes som en kilde til forståelse. Man kan oppnå å anslå beslektede tilstander i hverandres sinn. Men kommunikasjon er fremfor alt det verktøy vi har for å utbre vår versjon av kosmos. Enhver kommunikasjonsprosess handler dypst sett om dette: Å formidle sitt verdensbilde. Det er ikke alltid godt nok samsvar mellom personers kosmos. Da oppstår lett misforståelser og uenighet. Ofte er det heller ikke balanse mellom posisjonene til avsender og mottager. Da har den ene part større mulighet til å forme den annens kosmos. Den som har makt, bestemmer hva ordene skal bety og hvilke virkemidler som kan benyttes. Keiseren kan rolig erklære sine fredelige hensikter mens han sender sine folk i krigen. Vi sier at seierherrene skriver historien. Kanskje det faktisk er slik at det er de som skriver historien som blir seierherrer?

6. Ås, B.: *Kvinner i alle land...* H. Aschehoug & Co, Oslo 1981.